

"אני ילד קטן, בעל לב חלוצי. רע לנו כאן. לא טוב לנו בגולה"

הם היו בני 10. המורה שלהם עלה ארצה, ואילו הם נותרו בעיירה קטנה בפולין. בעברית צחה, הם כתבו לו מכתבים נוגים, שיתפו אותו בחייהם, מאווייהם ופחדיהם. אוצר המכתבים הזה התגלה רק לאחרונה. רוב הילדים האלה נרצחו בשואה

עופר אדרת

תלמידי בית הספר "תרבות" בעיירה נובי־דבור. חונכו להזדהות עם ארץ ישראל והשפה העברית

צילום: באדיבות צביקה פלצינסקי

פתחה של 1935 כתב הילד דב שושנינסקי קי מפולין מכתב נרגש אל מנחם אוסישקין, יו"ר קרן קיימת לישראל ומראשי התנועה הציונית. "ירא אנוכי, אבל אין לי ברירה אחרת. בזכרי שכותב אני מכתב אל מר אוסישקין ידי רועדת, עיניי שופכות דמעות, לבי כואב, אבל מה אעשה? נפל עליי גורל כזה. אבל חושב אנוכי שעוד לא אבדה תקוותנו", פתח את מכתבו.

דב התגאה בכך שהוא דובר עברית, "שפתנו הקדושה", תיאר עצמו כ"ילד קטן" בעל "לב חלוץ צי", צייטט את "אם תרצו אין זו אגדה" של הרצל, וכתב על רצונו העז לעלות לארץ ישראל. "מה שיהיה אלך לעבודה. מלבד שאדע שעובד אני בארץ", כתב. "שמעתי כבר על הרבה כפרים שנוסדו זה עתה... האם לא חסרים פועלים. ודאי שכן... אעבוד פי שניים מאשר אחר", הבטיח. "ולכן מבקש אני מאוד שמר אוסישקין יסדר את הדבר הזה. ולכן שלום וברכה! ולכן להתראות בארץ אשר אנו שואפים אליה. שנתראה ביחד ולכן חזק ונתחזק", סיים את מכתבו.

מכתב ברוח דומה שלח לאוסישקין באותה עת גם חברו לכיתה של דב, יוסף שלנג (נחש). "כיש רונותי הם גדולים למלאכה ולציונה אני יכול לעשות דברים מטיט, מעץ ועוד. פה בפולניה לא אוכל לעבוד כמו בארץ, כי יהודי אנוכי. ובכן, אני רוצה לנסוע לבצלאל ואני מבטיח להיות תלמיד טוב", כתב, בהתייחסו לבית הספר לאמנות. "רק לארץ אני רוצה... לא רק לבוא ואחר כך לשכוח אל מי באתי ולאן. אני מבטיח שלא אהיה כזה... העבודה נמצאת בלבי והידיים נקשרו לאדמה", הוסיף. "אני מבקש שיתחשבו עם מצבנו ולשלוח לי תשובה שאשמח", סיכם.

שושנינסקי ושלנג היו תלמידי כיתה ה' בבית ספר של רשת החינוך הציונית "תרבות" בעיירה נובי־דבור הסמוכה לוורשה. מכתביהם נמצאו לפי ני כמה שנים בארכיון הציוני המרכזי במסגרת מחקר חלוצי שערכו שני חוקרים מאוניברסיטת תל אביב: ההיסטוריון של תולדות יהודי מזרח אירופה, פרופ' דוד אסף, וחוקרת תרבות הילד פרופ' יעל דה השניים חקרו עשרות מכתבים ששלחו תלמידי כיתה אחת משטייטל בפולין אל ארץ ישראל בשנות ה-30 של המאה הקודמת, שנים ספורות לפני שנרצחו בשואה. המחקר ראה אור לאחרונה בספר "ואולי נתראה עוד" – מכתבי תלמידים יהודים מפולין לארץ ישראל בין שתי מלחמות העולם" (הוצאת מאגנס).

הפער בין התוכן המרגש של מכתבי הילדים ובין תגובתו היבשה והטכנית של אוסישקין קשה לעיכול. את המכתבים העביר אוסישקין להנ"רייטה סאלד, שעמדה בראש "עליית הנוער", והוסיף כמה מילים: "טיפול בילדים הלא זה הוא תפקידך. קיבלתי את המכתבים הרצופים פה משני ילדים בפולניה המבקשים עצה ורוצים לבוא לארץ. בבקשה לענות להם מה שתמצאי למתאים בשבילם", כתב לה. "לכשגדלו... ואם תהיה באפשרותכם לעלות ארצה, נוכל לעזור לכם", השיב בה סאלד לשני הנערים.

שושנינסקי לא הרפה. שנתיים אחר כך, במרץ 1937, כתב לסאלד ישירות. מכתבו לא נשמר, אך תגובתה אליו נמצאה. "קראתי את דבריך הלבניים... אני מבינה יפה לגעגועיך העזים לארץ ישראל, אולם עליי להסביר לך כי לצערי אין כל תקווה שאוכל לעזור לך לעלייתך ארצה", כתבה לו. "טעות היא לחשוב, שיש לי איוו השפעה

שהיא על ענייני עלייה. פעולותי בקשר עם עליית הנוער מצומצמות בהכרח עבור הנוער מגרמניה בלבד ואין לי כל סמכות איוו שהיא לחרוג מן הגדר הזה", הסבירה. "צר לי שאין בידי אלא תשובה שלילית זו, אולם מוטב להביע את הדברים כפי שהם ולא להשלותך בתקוות, שבמצבנו הנוכחי הן תקווה שווא", סיכמה.

ביוני 1938 שב שושנינסקי וכתב לה. "ושוב אני החתום למטה כותב מכתב בקשה לגברתי היקרה. אני הבחור מגיא הגלות החשכה פולין, אשר לבו העברי פועם בו, אשר מקווה עוד לראות ולעבוד על פני אם האדמה – המולדת ארץ ישראל", פתח את מכתבו. בהמשך הזכיר את ההתכתבות הקודמת שלהם וציין: "עת העזרה באה... הכל תלוי בך!" הוא הוסיף, כי הדבר היחיד שעומד בפני עלייתו לארץ הוא כסף. "לדבר זה דרוש ממון... וכסף לי אין. לאבא אין עבודה, המצב החומרי והכספי בכיתי הוא מר עד אין לתאר. לבי על מלאכה לא מקבלים בחור עברי, ובפרט זה שגמר בית ספר עברי", כתב.

בהמשך איים בהתאבדות. "והשאלה מתעוררת מה לעשות? הלקפוץ למים? הלתלות את עצמי? מה לעשות?" תהה. "מתעוררים בי כישרונות עוד לעמוד לעזרת העם... וללחום בעד דרוו ארץ, עם ושפה, בעד ארץ ישראל עובדת... אוי... כמה לי מר, כמה לי קשה, אין מי שיעזור לי? כסף אין לי ודרך אחרת אין לי, ואם דרך זו לא תהיה לי, ואם לא אעבור בה ישר, או מי יודע מה יהיה ממני...". הוסיף. הוא סיים בתקווה: "להתראות בארץ מולדתנו אמנו! המחכה לתשובה משביעת רצון ובכרחה ציון והארץ הנגאלת ושלוש ברכה".

"זה מכתב שובר לב", אומר פרופ' אסף בראיון למוסף "הארץ" עם צאת הספר. "שושנינסקי מצטייר כילד בוגר בצורה לא רגילה. הוא אדם להוט, ילד אידיאולוג, מלא ברוח ציונית, שכל מה שהוא רוצה זה לעלות לארץ, כי הוא הרגיש שאין לו עתיד בפולין", הוא מוסיף. כמה שנים לאחר מכן נרצח שושנינסקי בגטו ורשה.

אל תשכחנו

תחילתו של מחקר המכתבים במייל שקיבל פרופ' אסף ב-2015 מארו לב, הייטקיסט עם חוש היסטורי מפותח. "אני עובד/לומד במוסד אקדמי כלשהו. קיבלתי את שמך מרשימת מומחים", פתח לב את מכתבו לאסף. "הסיבה שאני פונה אליך – בעקבות אוצר שנפל בחלקי... אם מעניין אותך, אנא צור קשר בהקדם האפשרי". ומן קצר לפני כן ביקר ארו אצל הוריו בדירוג מוגן בהודו השרון, וניסה לעזור להם לאתר חווה ישן שחיפשו. המסמך לא נמצא לכסוף, אך בין תלושי פנסיה, תעודות הוקרה ורישומים רפואיים, הסתתר אוצר היסטורי של ממש בצרור ניירות מצהיבים כרוכים בגרמייה. "הניירות נראו ישנים מאוד, עדינים וכמעט מתפוררים. הם משכו את תשומת לבי והעירו את דמיוני. בלב פועם הסרתי את הגומייה שעטפה את הניירות, וכך נפתח בפני אוצר כלום של מכתבים", הוא כותב בספר.

עיון בהם גילה לו כי מדובר במכתבים שכתבו תלמידים יהודים מהעיירה נובי דבור בפולין למוריה שלהם, שהיה גם מנהל בית הספר, ועלה לארץ ישראל, צני פלסר. חלקם הוענקו לו במחברת פרידה עם נסיעתו ב-1934 ומקצתם נשלחו אליו לארץ אחרי עלייתו. פלסר היה מורה גם בארץ. בשנות ה-60, לקראת פרסום ספר היוזכר

לקהילת נובי דבור, הוא העביר את המכתבים האלה לסכו של לב מצד אמו, יוסף שימקוביץ, שעלה אף הוא מהעיירה הזאת והיה מעורכי הספר. שנתיים לאחר מכן מת פלסר והמכתבים העלו אבק בארגו עד 2015.

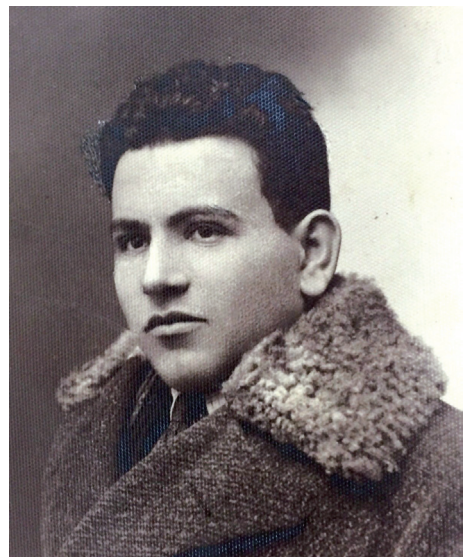
"התחושה שאפפה אותי כאשר עילעלתי בכתבי היד המקוריים של ילדים, אשר קרוב לוודאי חייהם של רובם נקטפו בימי השואה, היתה קדורשה, ודחף של שליחות פעם בי והמריץ אותי להביא את המכתבים הללו לידיעת בני משפחותיהם ולפרסם אותם ברבים", כותב לב. "אין זה מן הנמנע כי אלו הם השאריות המוחשיות היחידות שנותרו מילדים אלה, והן זועקות כביכול: אל תשכחנו", הוא מוסיף.

תחילה קיווה לארגן פגישת מחזור של כותבי המכתבים וניסה לאתרם באמצעות פנייה לתוכנית הבוקר בהגשת גיא מרוו ואורלי וילנאי בערוץ 10. משהעלה חרס פנה לפרופ' אסף, שעמד או בראש המכון לחקר יהודי פולין באוניברסיטת תל אביב. "הוא הראה לי את המכתבים והבנתי שלבדי לא אוכל לטפל בחומר הזה, כי צריך לדעת מה לשאול את המקורות הכתובים כדי לקבל תשובות נכונות", נזכר אסף. מסיבה זו פנה אל פרופ' דה, מומחית לתרבות הילד, והשניים החליטו לשתף פעולה במחקר המכתבים. מהר מאוד הבינו השניים כי אין סיכוי גדול לאתר את כותבי המכתבים. "אלה תלמידים שב-1934 היו בני 10. כלומר, היום אמורים היו להיות בני מאה. ככל שידוע לנו, רק שניים מהם שרדו את השואה, אך הם כבר לא בחיים", אומר אסף.

האוסף כולל כ-80 מכתבים בהיקף משתנה – משורות ספורות עד עמוד או שניים. התלמידים מספרים בהם את סיפור כיתתם ובית ספרם, אך זה גם סיפור אישי ופרטי על עולמם, תרבותם, חבריהם ובני משפחתם, שגרת יומם, מאווייהם, חששותיהם ועוד. כך, אפשר לקרוא במכתבים על שגרת יומם של התלמידים על רקע אירועים בחיי הכיתה כמו חילופי מורים או הכנת נשפים או על המציאות מחוץ לכותלי בית הספר כמו גילויי אנטשמיות או מותו של מנהיג פולין המרשל פיל-סודסקי. מהמכתבים עולים גם מתחים חברתיים ומעמדיים, יחסים מורכבים בין התלמידים למוריהם ובין לבין עצמם, פערים בין עניים לעשירים, יחסי ילדים עם הורים ואחים, מתחים בתוך הקהילה היהודית וקשרים סבוכים עם הסביבה הלא יהודית. אפשר למצוא בהם מידע על שעות הפנאי של התלמידים, האופן שבו בילו הילדים, כיצד הוכן שישוק, מה היו הספרים שקראו, אילו הצגות כיתתיות הועלו, אילו שירים שרו, כיצד חגגו ומה היתה תמונת העתיד שלהם.

עיון במכתבים מגלה שלל מונחים שרווחו בשיח הציוני. בולטת מאוד ההשוואה בין הגולה, פולין, שמתוארת בצבעים קודרים, ובין ארץ ישראל, משאת נפשם, המתוארת כמקום כמעט מושלם. התיאורים האלה מלמדים הרבה על פועלה של רשת החינוך "תרבות", שפעלה בפולין ובלטיא בין שתי מלחמות העולם. "זו תמונת ראי של ערכי בית הספר, שהונחלו לתלמידים בהצלחה מרשימה", מסביר אסף. "בית הספר הוא סוג של חממה, שמניסה לשווק לתלמידים מציאות אידיאלית של ערכים והשקפת עולם שלא תמיד תואמים את מה שקורה מחוץ לבית הספר", הוא מוסיף. ארץ ישראל האמיתית, על מורכבותה וקשיי הקיום בה באותה תקופה, כמעט שאינה מופיעה במכתבים. הייצוגים

שלה, ובראשם תפוזים, שמש, ריקודים ועבודת אדמה – מצויים שם בשפע. בין כותבי המכתבים למורה היו גם הנערים דב סושינסקי ויוסף שלנג, שמכתביהם הנרגשים לאוסישקין צוטטו בפתחה של כתבה זו. "כה טוב להיות בארץ ישראל עכשיו, ודאי השמש זורחת והגפן פורחת", כתב שלנג באחד המכתבים למורה. "מצטער אני מאוד על שלא יכול אני לשבת עם המורה ולזלול ביחד עם מורי תפוחי זהב", הוסיף במכתב אחר. "שם עכשיו אור וחום ופה נר" פל שלג לבן. הכפור עולה על החלון. קר בחוץ... שם אין זה. שם השמש זורחת והגפן פורחת. שם הוא ההפך הגמור או! מתגעגע אני אל הארץ. מי ייתן כנפיים, הייתי עף על המורה החביב, הוסיף. "רע לנו כאן. אבל מה לעשות, חושבני שעוד לא אבדה תקוותנו. אבל אתה מורי התפטר מגלות זאת... כבד לי כבר לשבת בגלות זו... לא טוב לנו בגולה", כתב סושינסקי במכתב אחר. "כפור על החלונות וכל איש יושב אצל התנור והמורה איננו צריך תנור, כי השמש מחממת",

המורה צבי פלסר. געגועים וכעס על עזיבתו צילום באדיבות ישראל פלס

כתב שמואל שפיר. "אני חושב ששם ווללים את התפוזים כמו פה תפוחי האדמה", הוסיף ישראל לריך במכתב אחר; "כאן עוד קצת כפור, ושמה בוודאי חם. השמש זורחת, החלוצים עובדים, חור"שים", כתב אריה קוסובר; "עכשיו אצלנו חורף. יושבים אצל התנור ומתחממים והמורה יושב בארץ החמה ומתחמם", כתב שלמה שפיר; "השנה אין לנו קיץ יפה, רק גשמים וגשמים. ושמש חמה ושמים בהירים אין כמו בא"י. שמים בהירים ושמש זורחת וארץ יפה כמו א"י אין בכל העולם... ארץ שהיא כל כך רחוקה ממני וקרובה מאוד מאוד אל לבי", כתב ישראל שטולצמן; "מורי החביב נוסע ארצה ושיהיה לו טוב בארצנו החביבה... ואני נשאר בגלות העצובה", כתב שמואל יוזמבק; "הלא המורה יודע שתפילה אחת יש בפינו, לשוב אל ארץ אבותינו ולבנות אותה מחדש", כתב גבריאל פריד. במכתב אחר, של התלמיד משה קופמן, מופיע האוכור המשמעותי היחיד לכך שאפילו בארץ המובטחת השמים אינם ורודים. "מה נשמע שם

בארץ ישראל, בארץ הרחוקה הקרובה? האם הערבים האכזרים הם לא נותנים לעבוד ליהודים ולהרוויח על פרוסת לחם יבשה?" הוא תוהה. יוסף שלנג, מצדו, היטיב לתאר באחד מהמכתבים את הפער בין האידיאל למעשה, כשגילה שהמורה, שהטיף בשיעוריו לעבודת אדמה, מתגורר בעיר. "שמעתי שהמורה מלמד כבר בתל אביב. לא חשבתי שהמורה ילך לעיר, חשבתי שהמורה ילך לכפר ויעבוד על האדמה. גם זו היא עבודה, אבל אין היא כה אהובה כמו אדמה", כתב.

הילדים ראו בדמיונם את המורה מטייל ברחבי הארץ. את נופיה הכירו בזכות המפות שהיו תלויות בכיתה, הצילומים שהוצגו להם, עיתוני הילדים שקראו והשירים שלמדו. הם הכירו את ירושלים, כעיר קודש שמייצגת מסורתיות, את תל אביב כעיר עברית גדולה ומודרנית, את תל חי שבגליל כמקום נפילתו של טרומפלדור ואת משה מר העמק ועמק יזרעאל, סמלים להתיישבות הערבה ומרחב כפרי לחלוצים ולבוני הארץ. "אני נמצא בגולה והמורה עכשיו ישנו בארץ ישראל. אנוכי מתאר לי איך המורה עכשיו מטייל בארץ והמורה עכשיו מטייל על המקומות שלמדנו מגיאוגרפיה. והמורה עכשיו ישנו באמת על המ"קומות האלה", כתב שלמה שפיר; "מורי היה באותן המקומות שלמדנו בגיאוגרפיה ארץ-ישראל לית? תוהה משה קופמן; "המורה יבוא ארצה אל ירושלים החביבה, אל תל אביב הגדולה, המורה יכתוב לי מכתבים מארצנו החביבה, מן משמר הע"מ, מן העמק יזרעאל", כתבה אסתר צוקר; "שהמורה יכתוב לי מכתבים על ירושלים, על תל אביב עירנו העברית, על חיי הילדים בארצנו", ביקש אליעזר צין; "הייתי רוצה שהמורה יכתוב לי על ארץ ישראל, על חיפה וירושלים, ועל כל הרחוקות שהמורה יהיה שם", ביקשה אסתר מלמן.

היחס למורה ולעלייתו לארץ נע במכתבים בין אהבה חמה, הערצה ותקווה ילדותית להתראות במולדת ועד קנאה בתלמידיו החדשים של המורה, כעס על עזיבתו, אכזבה מבחירתו לגור בעיר ולא בכפר ואף תסכול וייאוש. "אני חושב שבארץ יהיו למורה ילדים אחרים וטובים. אבל אני מבקש את המורה שבהיותו בא"י עם ילדים אחרים, אל ישכח אותנו המורה", כתב לו ישראל לריך. "עכשיו, שאני רואה שהמורה עולה אל ארץ זבת חלב ודבש, אז אני מקנא במורה קנאה גדולה שעין עוד בעולם", הוסיף.

המכתבים מצביעים על הווי כיתתי אינטימי ועל כך שהכיתה הפכה בזכות המורה למשפחה. "כאשר אני לוקח את העט ביד וכאשר אני מתחיל לכתוב מכתב למורה, אז באים דמעות אל עיניי וכאשר אני מתחיל להיזכר, אז אני מזכיר שהמורה לא היה רק מורה, כי אם אב, אב אהוב, וכאשר המורה נסע, אז כאילו לקחו ממני את היד הימנית שלי, וכאילו לקחו ממני כל החיים שלי", כתב התלמיד אליעזר רביצקי.

תלמידה אחרת, רבקה דון, גילתה רגשות חמים במיוחד כלפי המורה. "אני חושבת שהמורה אותי כבר שכח. אני את המורה לא שכחתי... תמיד אני חושבת על זה ואומרת אני תמיד לי בל-בי, שמורה כזה כמו שהמורה היה לא יהיה כבר", כתבה. תלמידה אחרת, אסתר צוקר, נזפה בו על שלא השיב למכתביה. "מורי היקר והחביב, אני מאוד כועסת על המורה בעד זה כי המורה לא שלח לי תשובה. אני לא רוצה יותר, רק שתי מי-לים גם כן, (ואז) הייתי שוכחת את כעסי..."

שהמורה (לא) ישכח בי, כי אני מהמורה כל ימי לא אשכח... נשיקה חמה וגדולה".

על היחסים בין בני ובנות בכיתה מדווחים למורה חלק מהתלמידים במכתביהם. "במחלקה ישנה אותה הפוליטיקה בין הילדים והילדות", כתב משה קופמן. "הילדות מגלות סודות על הבחורים, וכותבים בספרים זיכרונם", מוסיף צבי פינקלשטיין – בהתייחסו ליומנים אישיים שבהם כתבו הבנות "סודות" על הבנים.

"תעודות החושפות קולות אותנטיים של ילדים הם הן משאת נפש של חוקרי ילדות", אומרת פרופ' דה' הן נדירות ביותר משום שילדים אינם מרבית לייצר אותן", היא מוסיפה. "כשמדובר בילדים יהודים בפולין בין מלחמת העולם, תעודות מסוג זה נדירות שבעתיים. השואה וההרס הפיזי של נכסי התרבות היהודית כילו גם את המעט שהיה", מוסיף אסף.

היד המכה

המחקר על תרבות הילד היהודי בפולין בין שתי מלחמות העולם נשען עד כה בעיקר על זיכרונות שמבוגרים כתבו על ילדותם – הורים, מורים ואחרים – או על טקסטים שכתבו מבוגרים עבור ילדים בני הזמן, כמו ספרי לימוד וספרי ילדים. הקול האותנטי של הילדים עצמם כמעט שלא נשמע עד כה. חריג בנוף הזה הוא אוסף של 350 אוטוביוגרפיות שכתבו בני נוער מפולין בני 16 עד 22 בשנות ה-30, אשר נשלחו לתחרות כתיבה שאירגן המכון המדעי היהודי (יווא). 20 מהחיבורים האלה רוכזו ב-2011 בספר "עלילות נעורים – אוטוביוגרפיות של בני נוער יהודים מפולין בין שתי מלחמות העולם", שערך פרופ' אברהם נוברשטרן (הוצאת אוניברסיטת תל אביב בשיתוף מרכז ולמן שור ובית שלום עליכם).

ואולם האוסף הנוכחי שונה. "אנחנו מדברים כאן על ילדים בני 10. זה דבר נדיר ביותר", אומר אסף. "כשקוראים את מכתבי התלמידים צריך להבין את האילוצים של ה'ואנר', מוסיפה דה' צריך להבין מה נובע מיחסי מרות עם המורה ומה אותנטי; איפה הילדים באים לידי ביטוי ואיפה הם משלמים מס כלפי המורה או כלפי ילדי דים אחרים", היא מסבירה. "למדנו להבין איך לקרוא את ה'ואנר' הזה ומה אפשר להפיק ממנו", היא אומרת. "הבעיה המתודולוגית הגדולה בחקר מכתבי ילדים – להבדיל מטקסטים של נערים ומבוגרים – היא שבמבנים רבים הם סוג של מראה-חזרות, שמשקפת את מה שהם שמעו בבית הספר או בבית", מוסיף אסף. "על פניו, המכתבים הם מקור לא מהימן, כי הילדים חוזרים כמו תוכי על מה ששמעו, ואנחנו מזהים בהם סטריאוטיפים והדהוד חסר ביקורת של דברים ששמעו. זו מגבלה שחייבים להביא אותה בחשבון", הוא מוסיף.

ואולם, לדבריו, "כשקוראים את המכתבים בצורה רגישה, רואים גם קולות אישיים, ביקורת, כעס, אכזבה ורגשות". מהמכתבים אפשר ללמוד על העולם של הילדים היהודים בפולין בין שתי המלחמות – בכיתה, בבית וברחוב – על התחורשות, הרצונות והמחשבות שלהם ועל האופן שבו הבינו את חייהם ובו דמיינו את עתידם. "מהמכתבים אנחנו יכולים לפענח את חוויות הילדות שלהם", אומר אסף. "המכתבים הם גם דוגמה לפוטנציאל המחקרי הטמון בסוגת 'מכתבי תלמידי דים', כתעודות היסטוריות ותרבותיות, שבאמצעות קריאה צמודה יש בכוחן לחשוף עולמות

מחנה הנוער... השפעתו של היטלר ברחבי פולין היתה מורגשת מיום יותר, וכל זה חיזק בי את רצוני למהר ולעלות ארצה", הוסיף.

בית הספר "תרבות" בעיירה הוקם ב-1930. המורה פלטר הגיע לשם ב-1932 כשהיה בן 23 בלבד. בית הספר פעל תשע שנים בלבד עד סגירתו ב-1939. בשנות פעילותו למדו בו 200 תלמידים בני המקום. בית הספר בנוי דבור שימש גם כמרכז קהילתי למשפחות ציוניות בעיירה. התקיימה בו פעילות תרבותית מחוץ לשעות הלימודים כמו מסיבות שבת וחג ונשפי ילדים שכללו מחוות בעב-רית בהשתתפות התלמידים. כל זאת, כדברי פלטר, "כדי לאפשר לילדים לחיות במשהו את חי ארץ ישראל". בית הספר הצליח לעשות זאת חרף תנאים חומריים קשים. "תנאי הדיוור היו גרועים מאוד. בית הספר נמצא בבית שכור של שני חדרים, בקומה השנייה, ועוד שני חדרים קטנים בחצר. חדר מורים לא היה לנו בכלל", תיאר פלטר.

בית הספר היה חלק מרשת ענפה שבה למדו עשרות אלפי תלמידים יהודים בפולין ובליטא. "רשת תרבות היתה מן ההישגים המרשימים של החינוך העברי בפולין", אומר אסף. התלמידים במסגרות החינוכיות השונות שלה – גנים, בתי ספר יסודיים, גימנסיות, סמינרים למורים ולגננות, שי-עורי ערב למבוגרים וספריות השאלה – ספגו חי-נוך יהודי מודרני, ציוני וחילוני, תורה ודרך ארץ, השכלה כללית ויהודית, ובעיקר ערכים לאומיים של אהבה, הזדהות ומחויבות לארץ ישראל ולשפה העברית. "אי של דיבור עברי ביים של יידיש ופול-נית, כשם שהיה אי חילוני ביים של בתי ספר דתיים", כתב על כך ההיסטוריון עזרא מנדלסון.

המורים בתרבות התייחסו לארץ ישראל כמקום מוחשי ולא כמושג ערטילאי בלבד. "נעשה מאמץ חינוכי להנגישה לתלמידים כמקום שבו חיים יל-דים כמותם, ושהם עצמם ימצאו בה את עתידם ביום מן הימים", אומר אסף. ארץ ישראל הונחלה בשיעורי גיאוגרפיה, היסטוריה, תנ"ך, ספרות ועב-רית. שליחים ומורים מארץ ישראל הגיעו לפולין.

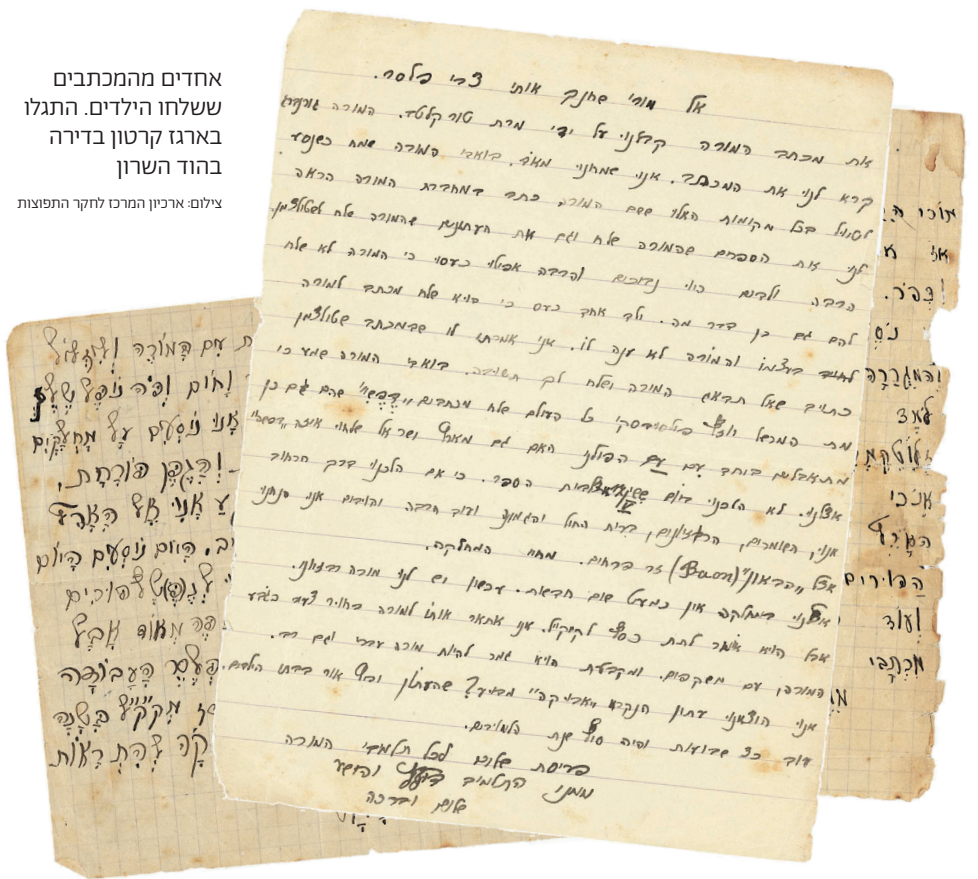
ב-1934 השיג פלטר סרטיפיקט ועלה לארץ. בחודש נובמבר, כמה שבועות לפני יציאתו, נערך לכבודו נשף פרידה באולם בית הספר. לארץ לקח עמו את מחברת הפרידה שקיבל מתלמידיו, אשר מכילה מבחר מהמכתבים שמתפרסמים במחקר החדש. בחודשים הבאים המשיך לקבל מכתבים מתלמידיו בנובי דבור ואף אותם שמר.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הופצצה העיירה מן האוויר בידי הגרמנים. מאות מתושבי-ביה היהודים נהרגו ובתים ומבני ציבור נהרסו. רבים מתושביה נמלטו לוורשה הסמוכה, ואחרים, צעירים ובעלי יומה, ברחו לברית המועצות. בעיירה נותרו כ-1,500 יהודים, שרוכזו בגטו ובה-משך נשלחו לאושוויץ. בסוף המלחמה נותרו בחיים כ-450 יהודים מבני העיר. רק אחד מהם המשיך לגור בעיר גם שנים אחרי המלחמה.

המכתבים המקוריים הופקדו בארכיון המרכז לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב. סריקות שלהם מובאות בספר החדש. "הניע אותנו הרצון לתת קול לילדים שלא זכו לגדול, ולתת להם לס-פר על עצמם", אומרת דר. "זוה לא רק מחקר, אלא גם מצבה לאותם ילדים שכה השתוקקו לעלות לארץ ולא עלה בידם", מסכם אסף. "כעקבות מח-קר הספר נהיית הרכה יותר ציוני. אני חש בספר הזה את הלהט הציוני האותנטי, שרבים מאיתנו איבדו".

אחדים מהמכתבים ששלחו הילדים. התגלו בארגו קרטון בדירה בהוד השרון

צילום: ארכיון המרכז לחקר התפוצות

"כה טוב להיות בארץ ישראל עכשיו, ודאי השמש זורחת והגפן פורחת", כתב הילד יוסף שלנג. "מצטער אני מאוד על שלא יכול אני לשבת עם המורה ולזלול ביחד עם מורי תפוחי זהב. שם עכשיו אור וחום ופה נופל שלג לבן. הכפור עולה על החלון"

של המורה המבוגר בכוח הזרוע, לאמצעי חינוכי לגיטימי, שהגיונו מוסכם גם על הילדים שספגו אותו", כותבים אסף ודר בספר.

דיבור עברי ביים של יידיש

בראשית שנות ה-30 גרו בנובי דבור כ-9,400 בני אדם. כ-42% מהם היו יהודים. לצד חיים דתיים מסורתיים פרחו בה גם תרבות חילונית מודרנית. בין שתי מלחמות עולם סבלו יהודי נובי דבור ממחסור ועוני והתמודדו גם עם הלך רוח אנטישמי. "תקריות אנטישמיות היו חלק בלתי-נפרד מהווי החיים המשותפים של יהודים ופול-נים בנובי דבור", אומר אסף.

המורה פלטר העיד על כך בדברים שכתב ל-ימים. "בשנת 1933 רבו גילויי השנאה ליהודים בפולין. האוויר כולו היה רווי רעל של משטמה עזה... העיתונים היו מלאים הודעות על פרעות ביהודים. פה ושם, בעיירות שונות, רבו ההתנפ-לויות על היהודים בימי השוק", כתב. "לא רחוק מנובי דבור הקימה הממשלה הפולנית מחנה נוער פולני... במחנה זה התנהלה הסתה נגד היהודים. כל ערב, כשהנערים הללו היו מופיעים בעיר, היו מחפשים אחרי היהודים ומכים אותם מכות נמר-צות. כן היו מנפצים את השמשות בחנויות היהודים. הפחד בעיר היה גדול ובכל בוקר היו הילדים מביאים סיפורים על תעלוליהם של בני

רגשיים של ילדות, שאינם נחשפים בתעודות אח-רות", מסכמת דר.

אסף ודר הופתעו למצוא בין השורות גם עדויות למכות שקיבלו התלמידים מהמורה בפור-ליו. "היה לנו דימוי של מוסדות חינוך כמו 'תר-בות' כמתקדמים, פרוגרסיביים וליברליים, ופתאום אתה מוצא את הסיפור על הענישה הגור-פנית, וקורא מכתבים של תלמידים שמבקשים מהמורה סליחה שגרמו לו להתרגו עליהם ולהר-ביץ להם", אומר אסף.

"אמנם קיבלתי מכות הרבה (אבל) המכות לימ-דו אותי לדבר עברית, ושם בארצנו החכיבה מצלצ-לת (ה)שפה העברית בכל מקום", כתב שמואל יוזמבק; "כל מכה שקיבלתי מן המורה היא היתה לי יותר יקרה מן נשיקה, כי לשם טובתי, לשם שא-למד טוב, כל זה היה לי... אני מבקש את המורה שיסלח לי את החטאים שחטאתי לו. מרגיש אני כי הם הרבה מאוד", כתב מרדכי לנצמן. גם התלמידה צפורה זיידנברג כתבה במכתב קצר על מכה שספ-גה מידו של פלטר. "אם הוא נתן לי מכה הייתי בוודאי חייבת אותו", כתבה; "אבל לא נשים לב שהמורה היכה אותנו. ואני חושב שהמורה לא בעד חנינם היכה, כי בעד איזה דבר שהמורה חפץ שנל-מד, בעד זה היכה אותנו במורה", כתב לריה.

"הסליחה שהביעו התלמידים במכתביהם הפ-כה את המכות ממאמצי הפחדה והשלטת סמכותו